

Słowotwórstwo

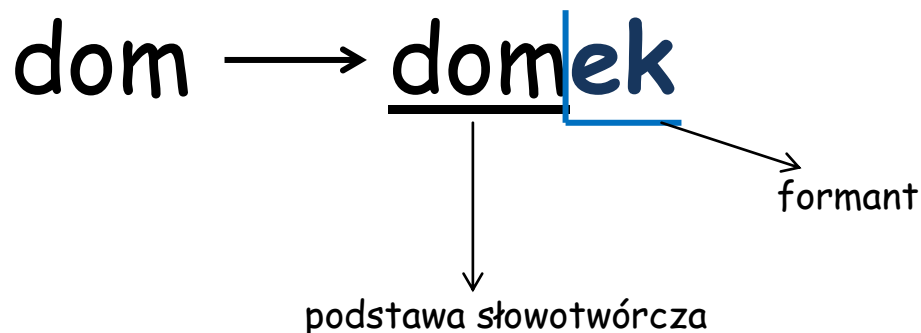
<<nauka o budowie wyrazów i sposobach ich tworzenia>>
/wg Słownika języka polskiego PWN/

- **wyraz podstawowy** - wyraz, od którego utworzony został wyraz pochodny
- **wyraz pochodny** - wyraz utworzony od wyrazu podstawowego

I. BUDOWA SŁOWOTWÓRCZA WYRAZU

wyraz podstawowy

wyraz pochodny

RODZAJE FORMANTÓW

1. FORMANT PRZYROSTKOWY, np.:

dom-ek

stol-ik

stol-arz

2. FORMANT PRZEDROSTKOWY, np.:

za-pisać
do-pisać
przy-domowy

3. FORMANT WEWNĄTRZWYRAZOWY, np.

jasn-o-żółty
ciemn-o-pomarańczowy
popularn-o-naukowy

W podstawie słowotwórczej wyrazu pochodnego mogą zachodzić oboczności, czyli wymiany głosek, np.

stół → stolarz

ó:o

ł:l

Wyróżniamy oboczności:

1) Samogłoskowe; ó:o, e:o, a:e, ę:a, e:ø

2) Spółgłoskowe, np.: t:ć/c, ł:l, r:rz, k:cz, ch:sz, d:dz/dź, g:ż

II. RODZINA WYRAZÓW

Wyrazy podstawowe mogą być zarazem wyrazami pochodnymi w stosunku do innych wyrazów, np.:

góra → **gó**rał → **gó**ralka

Grupę wyrazów mających wspólne pochodzenie, czyli wywodzących się od jednego wyrazu podstawowego nazywamy **RODZINĄ WYRAZÓW**, a wyrazy w jej obrębie **WYRAZAMI POKREWNymi**, które łączy wspólny **RDZEŃ**.

RDZEŃ stanowi więc najmniejszą, niepodzielną część znaczeniową wyrazu, dzięki której wyrazy pokrewne są do siebie podobne.

RODZINA WYRAZÓW - przykład:

dom, domowy, domownik, przydomowy, udomowiony, domek, domeczek, domostwo, bezdomny, podomka, domofon...

Rdzeniem w tym wypadku jest wyraz **dom**.

Wyraz pochodny, który powstał z dwóch wyrazów podstawowych, jest nazywany **WYRAZEM ZŁOŻONYM**. Wyróżniamy:

- złożenia - w tych wyrazach podstawy słowotwórcze łączy zazwyczaj cząstką -o- lub -i- (grotołaz),
- zrosty - w tych wyrazach podstawy słowotwórcze nie są łączone dodatkowymi cząstkami (Wielkanoc),
- zestawienia - te wyrazy pisane są osobną, lecz stanowią nazwę jednej rzeczy (maszyna do pisania).

III. KATEGORIA SŁOWOTWÓRCZA

To grupa wyrazów pochodnych, które mają takie samo lub podobne znaczenie ogólne.

NAJWAŻNIEJSZE KATEGORIE SŁOWOTWÓRCZE RZECZOWNIKÓW

- nazwy zdrobniałe i pieszczotliwe z formantami: *-ek, -ka, -ko, -ik, -yk* np.: *piesek, rączka, drzewko, fotelik, talerzyk*;
- nazwy zgrubiałe z formantami: *-sko, -isko, -ysko, -idło, -ydło*, np.: *babsko, kocisko, ptaszysko, powieścidło, sztuczydło*;
- nazwy miejsc z formantami: *-nia, -arnia, -alnia, -ownia, -nik, -nica, -ownica, -isko*, np.: *portiernia, kawiarnia, przechowalnia, piaskownica, kotłownia, kąpielisko*.
- nazwy wykonawców czynności i zawodów z formantami: *-nik, -owiec, -arz, -ak, -ista, -acz, -iciel, -ca, -ec*, np.: *hutnik, stoczniowiec, stolarz, śpiewak, felietonista, badacz, donosiciel, kłamca*.
- nazwy mieszkańców miast, wsi, osiedli, regionów, krajów, kontynentów z formantami: *-ak, -anin, -ik, -czyk, -ańczyk, -ec, -in*, np.: *gdańszczanin, Pomorzanin, Austriak, Anglik, Litwin*
- nazwy żeńskie tworzone od odpowiedników męskich z formantami: *-ka, -nica, -ica, -owa, -yni*, np.:

malarz > malarka

kot > kocica

uczeń > uczennica

krawiec > krawcowa

zdobywca > zdobywczyni

- nazwy narzędzi tworzone od czasowników przede wszystkim formantami: *-ak, -acz, -aczka, -nik, -alnik, -arka, -atka*, np.:

czерpać > czerpak

obcinać > obcinacz
polewać > polewaczka
dozować > dozownik
powiększać > powiększalnia
wiercić > wiertarka
grzać > grzałka

- nazwy nosicieli cech, osób lub rzeczy z formantami: *-ec, -ek, -ka, -ak, -ik, -as*, np.:

głupi > głupiec
śmiały > śmiałek
ciężarowy > ciężarówka
ponury > ponurak
nieszczęsny > nieszczęśnik
gruby > grubas

- nazwy cech z formantami: *-ość, -ota* i formantem zerowym, np.:

stały > stałość,
głuchy > głuchota,
czarny > czerń.

IV. DERYWACJA WSTECZNA

Derywacja to proces polegający na tworzeniu wyrazów pochodnych poprzez dodawanie do podstawy słowotwórczej formantów.

Typ derywacji polegający na utworzeniu nowego wyrazu jedynie dzięki skróceniu tematu wyrazu podstawowego to **derywacja wsteczna**.

PRZYKŁADY:

Rzeczownik dwójka po ucięciu -k- utworzył wyraz dwója;
wyraz ogór powstał po skróceniu tematu rzeczownika ogórek.